

Borovský, Tomáš

"Zu der ere gots und meiner sele zu selikeit" : odkazy brněnských měšťanů církevním institucím v letech 1410-1530

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. C, Řada historická.
1999, vol. 48, iss. C46, pp. [79]-96

ISBN 80-210-2518-2

ISSN 0231-7710

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/102039>

Access Date: 21. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

TOMÁŠ BOROVSÝ

„ZU DER ERE GOTS UND MEINER SELE ZU SELIKEIT“

Odkazy brněnských měšťanů církevním institucím v letech 1410–1530

Když německý historik Ahasver von Brandt vydával v roce 1973 výsledky svého zkoumání německých měšťanských testamentů, nazval je *nově odkrytými prameny k dějinám hmotné a duchovní kultury*.¹ Od sedmdesátých let skutečně můžeme pozorovat kvalitativní změny v přístupu ke středověkým měšťanským testamentům, jež přestávají být chápány jako jeden z řady rovnocenných pramenů a jsou zkoumány izolovaně – jejich výpovědní schopnost tak vyniká a otevírají se nové možnosti výzkumu.² To ovšem neznamená, že knihy starších autorů jsou zcela bezcenné, byť pro ně testamenty často byly jen zdrojem kuriozit. Mám zde na mysli především Zikmunda Wintera, který měšťanských posledních pořízení vydatně využíval a jehož mnohastránková díla budou jako zdroj poznatků stěží někdy překonána.

¹ B r a n d t , A. v.: *Mittelalterliche Testamente*. Neuerschlossene Quellen zur Geschichte der materiellen und geistigen Kultur. Heidelberg 1973.

² Z množství literatury alespoň výběrově: B a u r , P.: *Testament und Bürgerschaft*. Alltagsleben und Sachkultur im spätmittelalterlichen Konstanz. Sigmaringen 1989; J a r i t z , G.: *Österreichische Bürgertestamente als Quelle zur Erforschung städtischer Lebensformen des Spätmittelalters*. Jahrbuch für Geschichte des Feudalismus 8, 1984, s.249–264; K l a s s e n , J.: *Gifts for the Soul and Social Charity in Late Medieval Bohemia*. In: *Materielle Kultur und religiöse Stiftung im Spätmittelalter*. Wien 1990, s. 63–81 (a další studie tohoto sborníku); K r z e n c k , T.: *Böhmische Testamente aus der Hussitenzeit*. Bohemia 37, 1993, s.7–28 (další Krzenckovy studie na toto téma jsou citovány dále); M a r a n d e t , M.- C.: *La demande de services religieux dans la région Toulousaine d'après les testaments (1300–1450)*. Annales du Midi 98, 1986, s. 337–362; S c h i l d h a u e r , J.: *Hanseatischer Alltag*. Untersuchungen auf der Grundlage der Stralsunder Bürgertestamente vom Anfang des 14. bis zum Ende des 16. Jahrhundert. Weimar 1992 a samozřejmě je nutno vzít v úvahu i práce dotýkající se všedního života a materiální kultury středověku.

Vývoj testamentární praxe v Brně by si zasloužil samostatnou studii,³ na tomto místě se omezím jen na několik stručných poznámek. Základní pravidla byla položena již ustaveními tzv. malého privilegia z roku 1243. Majetek zemřelého měšťana měla dědit manželka a děti, jestliže zemřel bez závěti, dědil nejbližší příbuzný. Pořízení o svém majetku mohl v Brně učinit i cizinec, pokud zemřel bez tohoto pořízení, měly být jeho věci rok a den opatrovány a nepřihlásil-li se během této doby oprávněný dědic, byly rozděleny na třetiny mezi rychtáře, město a díl pro církev za duši zemřelého.⁴ Možnost libovolně nakládat se svým majetkem tedy nebyla nijak výrazně omezena. „*Testamentum ex eo appellatur, quod testacio mentis est*“, zahájil brněnský městský notář Jan v právní knize oddíl věnovaný testamentům.⁵ Z jeho podrobného výkladu uveďme alespoň několik ustanovení: testament může být sepsán, nebo jen ústně zveřejněn, vždy je však třeba sedmi svědků; omezen je okruh těch, kteří mohou přistoupit k pořízení své poslední vůle, i těch, jimž mohou svůj majetek odkázat. Notář Jan musel vzít v úvahu i nedávné omezení značné testamentární svobody – v roce 1331 vydal král Jan Lucemburský rozhodnutí, že měšťané mohou pro příště odkazovat pouze hotové peníze; toto omezení se ale týká odkazům cizím osobám, ne nejbližším rodinným příslušníkům. Jestliže by o znění testamentu vznikly spory, měli je společně rozhodnout jeden zástupce městské rady a jeden zástupce žalující strany.⁶ Janovo nařízení platilo až do srpna 1498, kdy je na žádost brněnské městské rady Vladislav Jagellonský v Budíně zrušil a povolil brněnským měšťanům, aby svůj movitý i nemovitý majetek mohli věnovat komukoliv s výjimkou duchovenstva – tomu mohou dávat jen hotové peníze. Dále stanovil, že kvůli častým sporům o kšafy mají být všechna pořízení týkající se posledních vůlí uzavírána jen na brněnské radnici.⁷ Pro praxi městské kanceláře bylo důležitější nařízení Vladislavova syna Ludvíka z roku 1524, vydané na ochranu sirotků. Podle něho měla po smrti manžela žena purkmistru a starším města ukázat pozůstalý majetek, který měl být sepsán „*v obyčejný inventarium*“ ve dvou exemplářích, z nichž jeden si ponechala žena a druhý rada, aby měla kontrolu nad opatrováním tohoto majetku a nedocházelo k poškozování sirotků.⁸

S nejstaršími dochovanými testamenty se v Brně setkáváme od první poloviny 14. století. Pořizovali je pochopitelně příslušníci nejbohatších městských vrstev, kteří pravděpodobně svá poslední pořízení zlistňovali a poté nechávali

3 Brněnskými testamenty se doposud zabýval pouze nesoustavně Stoklaska, O.: *Alte Brünnner Testamente*. ZDVGMS 4, 1900, s. 169–173; t ý ž : *Die Testamente der Brünnner Bürger*. ZDVGMS 6, 1902, s. 95–134, který přiblížil několik zajímavějších závětí a některé z nich otiskl.

4 CDB IV, č. 17, s. 84–85.

5 F l o d r, M. (ed): *Brněnská právní kniha z poloviny 14. století I*. Brno 1990, s. 360–372.

6 CDM VI, č. 429.

7 Archiv města Brna (AMB), Sběrka listin, mandátů a listů (SLML) č. 908.

8 AMB, SLML č. 1173.

přepsat do městských knih. Nejznámější z této skupiny (a zároveň nejstarší v originále dochovanou) je bezesporu závěť Jindřicha Fuxe z roku 1362;⁹ ovšem v tzv. pamětní knize nalezneme řadu dalších pořízení i záznamů zachycujících spory o dědictví apod. K založení zvláštní knihy testamentů ale nedošlo a pořízení byla ještě v průběhu celého 15. století zapisována do následující pamětní knihy, která však od poloviny 60. let získává charakter knihy testamentů a záznamy jiného typu se v ní objevují jen zřídka. Na ni pak počínaje rokem 1510 navazuje řada knih testamentů, které pokračují až do poloviny 18. století.¹⁰

Testamentární formu je v Brně možné podrobněji sledovat v druhé polovině 15. století – v šedesátých letech tohoto století se s rozmachem zapisování testamentů do městské knihy sjednocuje jejich podoba. Jestliže mezi vlastním aktem pořízení poslední vůle a jejím zapsáním do městské knihy uběhla určitá doba (a to od několika dnů do několika let – např. sladovník Petrlin Lingal pořídil testament před svědky v únoru 1465, do knihy byl zapsán až v lednu 1469), začíná zápis slovy „*coram nobis instituti*“ (někdy *dataci*), následují jména svědků a poté přepis testamentu z listiny (či jiného pomocného záznamu), později je časový rozdíl mezi vyhotovením testamentu a jeho zapsáním do městské knihy uváděn na závěr („*ratificatum et oblatum est...*“, jména svědků a datum zapsání do městské knihy). Při rozdělení testamentů do jednotlivých časových období jsem vždy bral jako rozhodující datum jejich vyhotovení, nikoli přepsání do úředních knih. Samotná forma testamentu v základních rysech kopíruje formu listiny: invokace, někdy *datace*, *intitulace*, *arenga* a vlastní *dispozice*. Praxe zlistinění poslední vůle a jejího přepsání do městské knihy až v aktuální chvíli přetrvávala až do 16. století, jak můžeme soudit z častých zmínek o pečeti, jež dokládají velké rozšíření pečeti mezi měšťany, či ze samotného popisu pořízení závěti v úvodu zápisu. Listinnou formu mají i testamenty pořízené pouze ústně před svědky, v takových případech byla konečná podoba dílem městského písaře.

Nejstarší testamenty jsou latinské, v roce 1446 narážíme na první německy psanou poslední vůli a od počátku šedesátých let 15. století němčina takřka bezvýhradně převládá. Za zaznamenání stojí několik česky psaných testamentů, už proto, že jejich pořizovatelé patřili k střední vrstvě či přímo k bohatým brněnským měšťanům.¹¹

V arenze se postupně prosazuje formule *sana mente*, která se od poslední třetiny 15. století objevuje v několika variacích podle použitého jazyka ve všech

⁹ AMB, SLML č. 132; vydána v CDM IX, č.277; srv. M e z n í k , J.: *Jindřich Fuchs*. Brno v minulosti a dnes 1, 1959, s.151–158.

¹⁰ AMB, rkp. 48–57; viz S u l i t k o v á , L.: *Městské úřední knihy z Archivu města Brna 1343–1619*. Katalog. Úvodní svazek. Brno 1998, s.36–37. Pro tuto studii byly využity rukopisy č. 48 a 49, jejich stručný popis N o v ý , R.: *Městské knihy v Čechách a na Moravě 1310–1526*. Praha 1963, s.46–48.

¹¹ Nejstarší česky psaný testament je z roku 1462 (Dorota, vdova Jakuba Holuba), AMB, rkp. 48, f. 387v–388r; další z let 1466, 1469, 1472 atd., ibidem f. 392r, 398v–399r, 405r–v. Srv. též S t o k l a s k a , O.: *Die Testamente*, s.171–172.

testamentech. Na expresivní formulaci, že nic není jistějšího než smrt a nejistějšího než hodina smrti, narazíme jen velmi vzácně,¹² ve zdůvodněných převládá snaha zabránit sporům o majetek po smrti majitele; stabilně se objevuje též *passus* o propůjčení majetku z boží milosti. Vdova Markéta z Janova se k pořízení poslední vůli rozhoduje „*zaznamenavši nebezpečnost svého zdraví a jistú smrt, ale hodinu smrti nevěduce, ale z daru božního jsúci ještě zdráva a při dobrém rozumu*“,¹³ řada dalších testátorů však ihned po formálních náležitostech – tj. po invokaci, dataci, jménech provisorů a svědků a potvrzení zdravého rozumu – přistupuje k vlastnímu pořízení. Na přelomu 80. a 90. let 15. století se v testamentech objevuje další nový prvek, a to, že někteří testátoři jako první ustanovení poroučejí svou duši Bohu. Mnohá zdůvodnění překračují úroveň běžné úřední písemnosti, a s jistou nadsázkou bychom tak mohli hovořit o testamentu jako literární formě, byť o doklady větších literárních kvalit se v žádném případě nejedná.¹⁴ Souvislost mezi zhotovením poslední vůle a válečnými událostmi v okolí Brna¹⁵ se prokázat nepodařilo, zcela vyloučit ji přesto nelze; jistěji můžeme hovořit o motivaci několika testamentů v polovině sedmdesátých let. Hanns z Brna a vdova Ursula v roce 1475 pořizují své poslední vůle před poutí do Říma, o rok dříve poukazuje Barbara Saylerin 30 starých českých grošů a plášť řeholníkovi z kláštera sv. Tomáše, který se na tuto pouť rovněž chystal.¹⁶

K pořízení testamentu bylo v 15. století třeba alespoň dvou svědků, setkáváme se ale i s větším počtem. Vedle svědků byli nejdůležitějšími osobami provisoři, vykonavatelé poslední vůle a ochránci vdovy a sirotků. Pro pozůstalé bylo výhodné, jestliže se provisorem stal někdo z okruhu osob zasedajících v městské radě,¹⁷ neboť ta rozhodovala v případných sporech o dědictví. Tímto způsobem ovšem část radních a jejich souputníků soustřeďovala ve svých rukou nemalou ekonomickou moc, již nebylo lze legálním způsobem nijak omezit. Mezi oblíbené vykonavatele závětí patřili kmotři testátorů z řad kléru, kteří se často objevují i mezi dědici (ovšem případ faráře Hanse z Pozořic, jemuž Alex kožešník a posléze vdova po něm odkázali dům, dvůr s příslušenstvím, vinici, peníze a klenoty,¹⁸ je přece jen výjimečný). Klement lékař, Paul Leskauer, Wenclav Polczmacher, Mert Hübl či oltářník kostela sv. Jakuba s rytířsky znějícím pří-

12 „*Nichts gewissers ist dem menschen denn der tod und nichts ungewissers denn dy stund des tods*“, např. AMB, rkp. 48, f. 465r.

13 Ibidem, f. 455v.

14 Sr. A r i è s , P.: *L'homme devant la mort*. Paris 1977, s.197–199.

15 Sr. D ř í m a l , J. – P e š a , V. (red): *Dějiny Brna I*. Brno 1969, s.89–114; pro Prahu K r z e n c k , T.: *Böhmische Bürgertestamente des 15. Jh.* Das Beispiel der Prager Neustadt. In: Husitství – reformace – renesance 2. Usp. J. Pánek, M. Polívka, N. Rejchrtová. Praha 1994, s.645–646.

16 AMB, rkp. 48, f. 417r-v, 422b; sr. S t o k l a s k a , O.: *Die Testamente*, s.120.

17 K tomu sr. M e z n í k , J.: *Brněnský patriciát a boje o vládu města v 14. a 15. století*. Brno v minulosti a dnes 4, 1962, s.249–349.

18 AMB, rkp. 48, f. 488v.

jmením Mert Parcival, to je několik jmen z těch, na něž nejčastěji narážíme mezi provisory. Tato situace nenastala jen v Brně, paralely máme z Prahy i německých měst.¹⁹

Z období 1410–1530 máme k dispozici 251 testamentů, zapsaných v městských knihách nebo ve formě listin. Vyloučil jsem z nich ty, jež prokazatelně nepořídili brněnští měšťané, tj. několik posledních vůlí nižší šlechty a „jakéhosi kupce“, který poslední chvíle svého života prožil právě v Brně. Nejsou v daném období rozloženy rovnoměrně, z let 1411–1460 máme k dispozici pouhých 27 závětí. Následující desetiletí již přinášejí více materiálu: 1461–1470 – 45 testamentů; 1471–1480 – 48 testamentů; 1481–1490 – 60 testamentů; 1491–1500 – 41 testamentů; po roce 1500 se situace opět zhoršuje a z let 1501–1530 je to pouhých 30 posledních pořízení. V jednotlivých letech bývalo zpravidla pořizeno 2 – 7 závětí, výjimečný je rok 1482 s 22 testamenty – co k této nebývalé aktivitě vedlo, neumím posoudit. Z rozložení testamentů v jednotlivých desetiletích je zřejmé, že těžiště našeho zkoumání bude především v letech 1460–1500.

Základní rozčlenění testamentů, tj. na mužské, ženské, na poslední vůle s odkazy církvi a bez těchto odkazů, přináší následující tabulka. Za odkazy církvi nepovažuji odkazy řemeslnickým bratrstvům a osobám v duchovním stavu, jež byly potomky testátora (výjimkou zde jsou odkazy platů, které měly k jejich beneficiu patřit i po jejich smrti).

Tabulka 1: Celkové rozdělení testamentů 1410–1530

		A		B		Celkem	
		počet	%	počet	%	počet	%
Muži		138	73	51	81	189	75 %
Ženy	vdovy	18	10	5	8	23	9 %
	ostatní	32	17	7	11	39	16 %
Celkem		188	100	63	100	251	100 %
%		75 %		25 %		100 %	

A – testamenty s odkazy církevním institucím

B – testamenty bez odkazů církevním institucím

Převládající počet mužských testamentů odpovídá situaci v Praze a Plzni v tomto období, množství posledních vůlí pořízených vdovami je ovšem oproti Praze podstatně nižší.²⁰ To, že se ženské testamenty objevují ve větší míře až od

¹⁹ Krzencck, T.: *Böhmische Testamente*, s.17–18; Baur, P.: *Testament und Bürgerschaft*, s.106–112.

²⁰ Srv. Krzencck, T.: *Prager und Pilsener Frauentestamente der Hussitenzeit im Vergleich*. *Mediaevalia historica Bohemica* 4, 1995, s.266–267; týž: *Prager Frauentestamente des 15. Jahrhunderts*. *Documenta Pragensia* XIII, 1996, s.69–76. týž: *Gottesfürchtigung das Wohl der Familie besorgt*. *Stadtbürgerinnen in ihren Testament des hussitischen Zeitalters*. In: *Geist, Gesellschaft, Kirche im 13.–16. Jahrhundert*. *Colloquia mediaevalia Pragensia* 1, Praha 1999, zejm. s. 148–149.

šedesátých let, bychom mohli přičítat růstu celkového počtu testamentů; emancipace se však projevuje i jinak – klesá počet vdovských testamentů a ženy samostatně, tj. bez zásahu poručníků, rozhodují o rozdělení celého majetku. Jedná se ale samozřejmě o ženy z vyšších vrstev, v celém pojednávaném období je pořízení závěti vyhrazeno měšťanům s nadprůměrným majetkem. Vedle přímých odkazů církvi se setkáme i s testamenty, v nichž testátor svůj majetek odkáže manželce (dětem, přátelům apod.) s tím, že po jejich smrti má připadnout určené církevní instituci. Charakteristická je z tohoto hlediska poslední vůle Augustina zlatníka z roku 1478 – majetek odkazuje svým dvěma dcerám, zemře-li jedna z nich, připadne půl jejího dílu druhé dceři a půl kostelu sv. Jakuba.²¹ Pokud bychom i tato poslední pořízení započítali k testamentům s odkazy církvi, zvýšil by se jejich beztak vysoký podíl ještě o 2 %. Podíl závětí bez odkazů církevním institucím je v jednotlivých desetiletích zkoumaného období stabilní, zatímco např. v Plzni se jejich počet zvětšoval.²²

O tom, že pořízení poslední vůle bylo motivováno praktickými zřeteli – pojištění majetku manželce, dětem apod. – nemůže být pochyb. Je ale tato motivace jediná? „*Zu hail und hilf meiner sel selikeit*“ zdůvodňuje svůj krok sklenář Fritz.²³ Testament znamenal příležitost k účtování: spásu lze vykoupit odkazy kostelům, klášterům, chudým; čím větší množství institucí je obdarováno, tím větší naději měšťan má na záchranu hříšné duše.²⁴ Leckdy nepostačovalo množství odkázaných peněz a bylo, dle mínění testátora, třeba zavázat pozůstalé k péči o věčné světlo v kostele či k pouti za jeho duši – a to jak ke kostelům v okolí Brna, tak i do Říma. Vědomí pomíjivosti lidského života a závislosti na boží vůli nachází výraz v úvodních pasážích testamentů i soudobém výtvarném umění. Z boží vůle měšťan získal svůj majetek, z boží vůle opustí tento svět a ve své poslední hodině se pokusí otevřít si cestu do nebe, či očistce odkazy „*k boží cti a chvále*“.²⁵

Odkazy církevním institucím jsou obsaženy v 75 % dochovaných závětí z let 1410–1530. Většinu z těchto odkazů tvoří hotové peníze, dále drobné cennosti (kalichy, pozlacené či stříbrné pásy ad.), oděvy či sukno na oděvy, jen velmi zřídka narazíme na odkazy naturálií – především určitého množství vína nebo výnosu z vinice; můžeme se setkat též s odkazy pozemkového majetku (opět zejména vinic). Na odkazy nemovitostí narazíme i po vydání privilegia Vladislava Jagellonského, v němž byly zakázány. Hans Philusch dává v roce 1527 ke stavbě kostela sv. Jakuba vinici v Hustopečích, Franc Fraisinger odkazuje ná-

21 AMB, rkp. 48, f. 431v.

22 Klassen, J.: *Gifts for the Soul*, s. 80.

23 AMB, rkp. 48, f. 451r.

24 Ohler, N.: *Sterben und Tod im Mittelalter*. München 1994, s. 45–47; Vauchez, A.: *Richesse spirituelle et materielle du Moyen Age*. Annales ESC 1970, s. 1566–1573.

25 Srv. Urbánek, R.: *Věk poděbradský 3. České dějiny III/3*. Praha 1930, s. 738–739, 797–800; Macek, J.: *Jagellonský věk v českých zemích 3. Města*. Praha 1998, s. 145–149, 168–177; Ariès, P.: *L'homme devant la mort*, s.99sq.

sledující rok vinici komendě sv. Jana na Starém Brně atd., jako zajímavost lze zmínit odkaz zahrady na Starém Brně, na níž se pěstoval šafrán, klášteru dominiánek u sv. Anny.²⁶ Panovnický zákaz měšťané obcházeli jednoduchým způsobem – umírající pověřil vykonavatele své závěti, aby určený majetek prodali za co nejvyšší cenu a utržené peníze odevzdali církvi.

Přestože odkazy církvi nemusely být obsaženy přímo v testamentu a stačila ústní dohoda testátora s vykonavatelem závěti, o níž se ve své poslední vůli zmiňuje bečvář Materna,²⁷ měšťané povětšinou odkázaný majetek přesně vypočítávali a určovali, na jaký účel peníze či cennosti poukazují. Zde můžeme rozlišit tři velké skupiny: odkazy na stavby kostelů a klášterů, na vnitřní výzdobu a bohoslužebné potřeby a nakonec na předměty denní potřeby (potravin, oděvy).²⁸

Dary peněz a cenností na stavbu kostelů, které tvoří největší položku nejen v Brně ale i v jiných městech,²⁹ uvádím v příloze I (seznam institucí a data, ve kterých brněňští měšťané poukazují peníze „zum pau“, „zum gepay“, „ad edificium“, „pro fabrica“, „ad structuram“ apod.). Tyto zmínky nelze pochopitelně ihned interpretovat jako doklady o přestavbách kostelů či klášterů, řada z nich se může týkat běžné údržby či realizace drobných efemérních přístaveb. Není-li pozdně gotická přestavba přímo doložena uměleckohistorickými prameny, můžeme o ní pravděpodobně hovořit alespoň tam, kde jsou odkazy rovnoměrně rozloženy v delším časovém období, neboť konkrétnější určení, na jakou část stavby peníze mají být použity, v testamentech vesměs schází – dozvídáme se z nich jen o postupu výstavby františkánského kláštera sv. Bernardina (o tom dále), stavbě a dokončení chóru kostela sv. Jakuba, stavbě zvonice u kaple sv. Mikuláše na Dolním trhu, věže kapitulního kostela sv. Petra a obnově střechy klášterního kostela minoritů.³⁰

Další velkou skupinou jsou odkazy na vybavení kostelů, bezesporu vděčné z uměleckohistorického hlediska³¹ a pro Brno i jeho okolí doposud takřka nevyužité (výběr z těchto odkazů vydávám v příloze II). Wenczlav Schenderl poukazuje v roce 1479 svému bratranci Mathesovi, kaplanovi v kostele sv. Jakuba,

26 AMB, rkp. 48, f. 473r-v; rkp. 49, f. 19v, 25r.

27 AMB, rkp. 48, f.452v-453r.

28 Srv. složení odkazů k vybraným institucím v Rakousku – J a r i t z , G.: *Religiöse Stiftungen als Indikator der Entwicklung materieller Kultur im Mittelalter*. In: *Materielle Kultur und religiöse Stiftung im Spätmittelalter* (jako v pozn. 3), s.13–35, zejm. s.32–35.

29 K l a s s e n , J.: *Gifts for the Soul*, s.80.

30 AMB, rkp. 48, f. 403v, 408v, 426v-427r (odkaz na stavbu chóru z roku 1469, fundace oltářů v „novém chóru“ z let 1472 a 1478), 396r (odkaz na stavbu zvonice u kaple sv. Mikuláše z roku 1469), 394v-395r (odkaz na střechu minoritského kostela z roku 1468), 468v, 478r (odkazy na stavbu věže kostela sv. Petra).

31 Srv. např. V a v r a , E.: *Pro remedio animae – Motivation oder leere Formel. Überlegungen zur Stiftung religiöser Kunstobjekte*. In: *Materielle Kultur und religiöse Stiftung im Spätmittelalter* (jako v pozn. 3), s.123–156; D r a g o u n , M.: *Vybavení kostela sv. Bartoloměje v Pzni v pozdním středověku*. Kuděj 1, 1999, s. 6–12.

2 hřivny stříbra na kalich k jeho oltáři a 10 uherských zlatých na obraz tamtéž.³² V roce 1470 dává vdova Margareta 60 zlatých na sklo do kostela sv. Jakuba; fundátoři oltářů v nově postaveném chóru tohoto kostela přikazují, aby z jejich peněz byl zřízen nový oltář i zajištěn příjem oltářníka. Filip Opatřil si přeje, aby za odkázané peníze byl v kostele v Kurdějově vymalován život sv. Kateřiny,³³ Marta, vdova Wolfganga z Vídně, dává na obraz u hlavního oltáře v kostele sv. Jakuba 100 zlatých, zároveň odkazuje 50 zlatých mistru Andreasi malíři – zda tu je nějaká spojitost, těžko rozhodnout; malíř Andreas však patřil k předním brněnským řemeslníkům, zasedal i v městské radě, a je tedy pravděpodobné, že se podílel na realizaci, či snad byl sám autorem hlavního oltářního obrazu.³⁴ Tolik alespoň v několika ukázkách, soudě dle četnosti odkazů k obrazům a malbám, byly brněnské kostely (především kostely sv. Jakuba a sv. Petra) na přelomu 15. a 16. století přeplněny obrazovou výzdobou. Poněkud překvapující ale je, že schází odkazy na sochy a řezby – snad jedinou výjimkou je nejednoznačné přání Bernarda Herla, odkazujícího v roce 1446 k rodovému oltáři v kostele sv. Jakuba 20 zlatých „*pro ymagine*“ (viz příloha II), neboť termín *ymago* nelze bez výhrady přeložit jako obraz.³⁵ Velmi častou položkou v odkazech cenností jsou odkazy stříbra nebo peněz na zhotovení kalichů, s nimiž se pravidelně setkáváme do devadesátých let 15. století, poté z testamentů postupně mizí. Kalichy jako bohoslužebné náčiní ovšem nejsou v posledních vůlich ojedinělé. Vedle nich se objevují odkazy stříbra na monstrance, pektorál a jiné potřeby, dále např. odkazy sukna na pokrytí oltáře, ornátů a oděvů pro kazatele – Margareta, dcera Pavla Wiczera, nakazuje vykonavatelům své závěti, aby dali sukno na oltář Panny Marie v kostele sv. Petra, Barbara Eberlinova věnuje kazateli u sv. Michala dobrý černý plášť apod.³⁶ Překvapivě řídké jsou odkazy vosku, častěji se setkáme s ustanovením, že manželka či vykonavatelé závěti mají udržovat světlo u určeného oltáře (kaple) nebo obstarávat olej do lamp.

Vzhled kostela a bohoslužebné náčiní bylo ve středu zájmu testátorů, kteří ale pamatovali i na fyzické potřeby. Mezi příjemci odkazů sukna na oděvy (*tuch, gewandt*) se nejčastěji objevují chudí a špitály, hned po nich následují františkáni observanti, jejichž klášter byl založen v polovině 15. století a zcela závislý na

32 AMB, rkp. 48, f. 433r-v.

33 Ibidem, f. 397v, 408v, 426v-427r, 470v. Málo zřetelné zbytky pozdněgotických nástěnných maleb se v kurdějovském kostele skutečně dochovaly, viz S a m e k , B.: *Umělecké památky Moravy a Slezska I*. Praha 1994, s. 574.

34 Ibidem, f. 486v-487v. K malíři Andreasovi B o r o v s k ý , T.: *Kameníci, zedníci a malíři v Brně od poloviny 14. do třicátých let 16. století*. In: *Od gotiky k renesanci. Výtvorná kultura Moravy a Slezska 1400–1550*. Brno 1999, s. 45.

35 V roce 1504 je do berní knihy zapsán řezbář Caspar Schik, „*sculptor imaginum*“, AMB, rkp. 9, f. 102v. Srv. C h a m o n i k o l a s o v á , K.: *Kašpar Schick a některé problémy brněnského pozdně gotického řezbářství*. *Umění* 37, 1989, s. 301–320; B o r o v s k ý , T.: *Kameníci, zedníci a malíři v Brně*, s. 45; viz též B a r t l o v á , M.: *Imago*. K pojetí obrazu v předhusitské a husitské době. *Umění* 40, 1992, s. 276–278.

36 AMB, rkp. 48, f. 438v-439r.

příjmech z města. Sem také nejčastěji směřují peníze na „speiss“ a různé „notdurf“. Ke školám u kostelů sv. Petra a sv. Jakuba se stěhují postele, duchny, polštáře, ale též peníze na jídlo pro nemocné žáky a na dříví na zimu. Počet odkazů přímo na potřeby škol je však nepatrný, za celé období jen pět ke škole u sv. Jakuba a dva ke škole u sv. Petra. Svědčí to o malém zájmu měšťanů o kostelní školy a o jejich přesvědčení, že o žáky se musí postarat správce kostela.³⁷

U řady závětí lze zřetelně sledovat vztahy měšťanů ke kostelům v okolí místa, kde bydleli, či odkud pravděpodobně pocházeli. Mikuláš Reichsmid pamatuje v poslední vůli několika odkazy na kostel Panny Marie v Ivančicích. Petr Hock, majitel domu v Brněnské ulici, poukazuje peníze a cennosti ke klášterům sv. Bernardina a sv. Michala a kostelu sv. Petra; jeho blízký soused Bartoloměj Sax si nejvíce oblíbil kostel sv. Petra, další částky odkazuje starobrněnskému špitálu a chudým lidem.³⁸ Tyto místní vazby vedly v jiných městech ke vzniku různých kostelních bratrstev a tzv. osad, jež ale v Brně nemáme doloženy ve větším počtu. Výjimkou je bratrstvo sv. Šebestiána u klášterního kostela sv. Michala, pravděpodobně pořádné střelecké soutěže; další zmínky v testamentech se týkají bratrstev řemeslníků, která se na náboženském životě města významně podílela – např. Achacius z Vídně dává 4 zlaté „in dy pruderschaft der erben maister der fleischiker zu einem mespuch“, tato bratrstva měla i své vlastní domy, kde se scházela.³⁹ Pozice kostela (kláštera) v městské zástavbě byla sice důležitým, ne však rozhodujícím činitelem pro rozhodování testátora. Před shrnutím dalších důvodů se ale podívejme na oblíbenost jednotlivých církevních institucí ve světle měšťanských odkazů.

Tabulka 2: Odkazy k církevním institucím 1410–1530

instituce	A		B	C	D	E	
	počet	%	počet	počet	počet	počet	%
kostel sv. Jakuba	225	25 %	199	26	40	134	71 %
františkáni observanti	127	14 %	110	17	5	96	51 %
kostel a kapitula sv. Petra	122	14 %	105	17	27	69	37 %

37 O školách v Brně naposledy Jordánková, H. – Sulitková, L.: *Možnosti vzdělání v předbělohorském Brně*. In: Nový Mars Moravicus. Usp. B. Chocholáč, L. Jan, T. Knoz. Brno 1999, s.319–334.

38 AMB, rkp. 48, f. 383r-v, 387r, 394v-395r.

39 O bratrstvu sv. Šebestiána Hoffmann, F.: *Brněnská statuta střeleckého bratrstva sv. Šebestiána z roku 1499*. Brno v minulosti a dnes 7, 1965, s.119–123; odkazy k tomuto bratrstvu např. AMB, rkp. 48, f. 446r-v, 450r-v aj., odkaz Achacia z Vídně ibidem, f. 463r, odkazy na stavbu „selheusern“ bratrstva ibidem, f. 433v; srv. též Pátková, H.: *Ke kultovní činnosti řemeslnických sdružení ve 14. a 15. století*. Brno v minulosti a dnes 12, 1994, s.169–174.

instituce	A		B	C	D	E	
	počet	%	počet	počet	počet	počet	%
špitály a „chudí lidé“ ⁴⁰	105	12 %	73	32	–	73	38 %
dominikáni	71	8 %	56	15	12	50	27 %
minorité	70	8 %	59	11	9	51	28 %
augustiniánky u P. Marie	39	4 %	39	–	–	36	19 %
augustiniáni	22	2 %	21	1	7	14	7,5 %
dominikánky u s. Anny	20	2 %	17	3	–	19	10 %
kostel sv. M. Magdaleny	10	1 %	10	–	–	8	4 %
kaple sv. Mikuláše	8	1 %	7	1	2	6	3 %
ostatní ⁴¹	59	7 %	47	12	–	39	21 %
neurčeno ⁴²	16	2 %	13	3	1	–	–
celkem	894	100 %	756 (85 %)	138 (15 %)	103 (12 %)	(188)	–

A – celkový počet odkazů

B – peněžní odkazy

C – odkazy cenností, naturálií a nemovitostí

D – odkazy na mše

E – počet testátorů (procenta vypočítávána z počtu 188 testamentů s odkazy církví)

Tabulka 2 shrnuje, kolik ke které instituci směřovalo odkazů a jejich rozdělení na odkazy hotových peněz, odkazy cenností, naturálií a nemovitostí, dále odkazy na mše za testátora a nakonec počet testamentů, v nichž se odkazy k dané instituci objevují. Pro srovnání se stavem v Brně můžeme využít výzkumy G. Jaritze, který rozebral složení odkazů k několika rakouským klášterům a špitálům. Nízké procento nepeněžních odkazů je dáno citovanými nařízeními, že měšťané smí odkazovat pouze hotové peníze; nejvíce těchto odkazů směřuje samozřejmě do špitálů v podobě sukna a potravin. U ostatních institucí jsou v převaze různé cennosti (poháry, pásy, klenoty aj., takřka bezvýhradně ze stříbra, či pozlaceného stříbra), až na jednu výjimku zcela schází knihy – pouze několikrát testátor poukazuje peníze na misál, resp. graduál.⁴³ Nijak početná ne-

40 Špitál sv. Jana na Starém Brně (komenda johanitů), městský špitál sv. Štěpána a obecné odkazy „do špitálu“, „chudým lidem“ apod.

41 Kláštery cisterciáček na Starém Brně, kartuziánů v Králově Poli, kostely Všech Svatých, sv. Václava v Brně, další v Ivančicích, Kurdějově, Starovicích, Obřanech, Hnánicích atd. Výrazněji je zastoupen kostel sv. Jana Křtitele (s kaplí sv. Kateřiny) v Kurdějově, kostel sv. Wolfganga v Hnánicích, v rámci jednoho, resp. dvou testamentů pak kostely v Ivančicích a Pozořicích.

42 Sem zařazeny obecné odkazy kostelům a klášterům a odkazy k oltářům, u nichž se nepodařilo zjistit, ve kterém kostele jsou umístěny.

43 Srv. J a r i t z , G.: *Religiöse Stiftungen*, s.32–35, který u zkoumaných institucí zjišťuje vesměs vysoké procento odkazů knih. V Brně se bohužel knihy v testamentech daného období prakticky neobjevují.

jsou ani přání testátorů, aby za odkázané peníze byla za ně sloužena mše;⁴⁴ tato přání měšťané vyslovovali především při odkazech ke kostelům sv. Jakuba a sv. Petra, u nichž se zřejmě sloužila většina většina zádušních mší. Ponejvíce se setkáme s penězi určenými na tzv. „*Jartag*“, mši ve výroční den úmrtí, přičemž nejčastěji se odkazuje 10 hřiven na mše po deset let. I zde občas narazíme na obsahově bohatší zápis. Pankrác Khawder dává 150 zlatých, sametový ornát a stříbrný kalich na věčnou mši v klášterním kostele sv. Michala, která se má sloužit třikrát týdně u oltáře sv. Anežky; z těchto peněz má pak jít 50 zlatých „*zu der grossen neuen orgel daselbst*“; Petr nožír si přeje, aby si minorité za odkázaných 200 zlatých zakoupili „*nějaké zbožíčko*“ a každý týden za něj pak sloužili dvě mše u oltáře sv. Trojice; Paul Hager kromě 10 hřiven na *Jartag* pokazuje ještě kantorovi u sv. Jakuba plat 0,5 hřivny, aby při hlavní mši vždy po proměnění hrál responsorium „*Gaude Maria virgo*“; zpěv při mši za doprovodu nových velkých varhan si od dominikánů vymíňuje též Andre řezník.⁴⁵

Prvenství farního kostela sv. Jakuba co do počtu odkazů není nijak překvapivé. Jde o jeden z nejstarších brněnských kostelů (založen byl před rokem 1222),⁴⁶ který se od vzniku města děлил o farní správu v Brně s kostelem sv. Petra. Jeho patronát držely oslavanské cisterciáčky, s nimiž se městská rada dostala do několika konfliktů, až se jí v roce 1525, po předání opravy nad oslavanským klášterem Ludvíkem Jagellonským Brnu,⁴⁷ podařilo patronátní právo konečně získat. Brněnští měšťané jej považovali za městský kostel, reprezentativní místo posledního odpočinku pro sebe, své předky i potomky. Podle knihy beneficíí z roku 1541 zde bylo 29 oltářů založených vesměs brněnskými měšťany,⁴⁸ ovšem nejen fundátoři oltářů a kaplí si přáli být zde pohřbeni – Hans Selabiczer si v roce 1503 ve svém testamentu přímo vymíňuje místo „*vor dem predigstul*“.⁴⁹ Na své oltáře měšťané v poslední vůli pamatovali a poukazovali nemalé částky oltářníkům na sloužení mší i na výzdobu oltářů (některé z těchto odkazů vydány v příloze II). Množství odkazů na „*tafel*“, „*gemal*“ apod. napovídá mj. na intenzivní malířskou činnost v pozdněgotickém Brně, již ostatně dosvědčuje i vysoký počet doložených malířů.⁵⁰ Řadu odkazů je možné identifikovat v soupisu kostelního pokladu z konce 80. let 15. století,⁵¹ ať už jsou to sametové kápě darované vdovou Margaretou, nebo damašková kápě s obrazem sv. Anny od Anny, vdovy Vaňka z Pohořelic.

44 Srv. oproti tomu situaci v Toulouse a okolí, M a r a n d e t , M.- C.: *La demande de services religieux*, s.340.

45 AMB, rkp. 48, f. 451v-452r, 463v-464r, 494r-v.

46 B r e t h o l z , B.: *Die Pfarrkirche St. Jakob in Brünn*. Brünn 1901, s.3–5.

47 AMB, SLML č. 1183.

48 AMB, rkp. 181.

49 AMB, rkp. 49, f.13r.

50 Viz B o r o v s k ý , T.: *Kameníci, zedníci a malíři v Brně*, s. 43–46.

51 AMB, SLML č.765.

Klášter františkánů observantů na předměstí před Židovskou branou vzniká v souvislosti s moravskou misí Jana Kapistrána, jehož *spectaculum fidei* mělo v Brně velký ohlas. Již při svém pobytu v roce 1451 přijímá obratný kazatel několik měšťanů do konfraternity a zřejmě zároveň začíná uvažovat o založení kláštera, které je definitivně stvrzeno v roce 1453.⁵² Rozložení odkazů k tomuto klášteru v testamentech zkoumaného období ukazuje, že až do konce 80. let 15. století si nová fundace udržela oblibu obyvatel Brna, poté ustupuje do pozadí. Ze stavby kostela a kláštera, který stál směrem na západ od Židovské brány k Petrovu, se nic nedochovalo, odkazy na stavbu nám však umožňují alespoň stanovit určité mezníky ve výstavbě. Poukazy peněz na stavbu se objevují již od roku 1452, pravděpodobně v roce 1470 dává františkánský mnich Jan Polon 30 kop grošů na boční klenbu (zřejmě klenbu lodi), Stanislaus Hanco poukazuje o třináct let později 40 zlatých na stavbu refektáře a křížové chodby.⁵³ Poté odkazy na stavbu ustávají a další se objevují až od poloviny 90. let 15. století.

Kapitulní kostel sv. Petra k sobě soustřeďoval především pozornost měšťanů obývajících domy v jeho okolí (Brněnské čtvrti); menší zájem obyvatel je dán pravděpodobně i tím, že jeho bezprostřední okolí bylo obsazeno domky kanovníků a dalších církevních hodnostářů,⁵⁴ zatímco kostel sv. Jakuba, uprostřed zástavby a blízko náměstí, lépe vyhovoval představě městského kostela. Podobně jako u ostatních kostelů a klášterů uvnitř brněnských hradeb i zde musíme motivaci části odkazů přičíst skutečnosti, že u četných oltářů našli své místo potomci testátorů – pěknou ukázkou je česky psaná závěť Petříka sladovníka, který se snaží v poslední chvíli zabezpečit pohodlnější život synu Mikulášovi, oltářníkovi oltáře sv. Kříže.⁵⁵

Položka „špitály a chudí lidé“ shrnuje tři typy odkazů – jednak k starobrněnskému špitálu sv. Jana (komenda johanitů), městskému špitálu sv. Štěpána a obecné odkazy chudým lidem a do špitálu. Alespoň pro orientaci upřesňuji, že k johanitskému špitálu směřovalo celkem 34 odkazů (z toho 33 peněžních), k špitálu sv. Štěpána 5 (vše hotové peníze) a blíže neurčených odkazů bylo 65 (z toho 36 peněžních a 29 odkazů naturálií). Zde pochopitelně hrají největší roli odkazy naturálií, poukazuje-li testátor hotové peníze, určuje zároveň, zda mají být použity na sukno, či na jídlo pro špitálníky. Čtvrtý nejvyšší počet odkazů sice ukazuje sociální citění brněnských měšťanů, úroveň jako v Plzni v 15. sto-

52 O Kapistránovi srv. Š m a h e l, F.: „*Spectaculum fidei*“ českomoravské mise Jana Kapistrána. Z kralické tvrze XIV, 1987, s.15–19 a tam citovaná literatura; k založení kláštera sv. Bernardina v Brně D ř í m a l, J.: *Biskup Vilém z Kolína*. ČMM 55, 1931, s. 20–22; t ý ž : *K brněnskému pobytu a k filiačním listům Jana Kapistrána*. ČMM 63, 1939–1940, s. 374–391.

53 AMB, rkp. 48, f. 401v, 457r.

54 Rekonstrukci zástavby v polovině 14. století provedl V i č a r, O.: *Místopis Brna v polovici 14. století*. Brno v minulosti a dnes 7, 1965, s. 242–283; ke kapitulnímu kostelu sv. Petra viz J a n, L. – P r o c h á z k a, R. – S a m e k, B.: *Sedm set let brněnské kapituly*. Brno 1996.

55 AMB, rkp. 48, f. 398v-399r.

letí však nedosahuje.⁵⁶ Tento rozdíl je pozoruhodný, neboť jde v obou případech o velká katolická města, a varuje nás před zevšeobecňujícími soudy o poměrech v českých a moravských městech v husitském a těsně pohusitském období. Zajímavý je vysoký počet odkazů ke špitálu na Starém Brně,⁵⁷ který sice nespadal přímo pod městskou radu, ovšem dostával se do velmi úzkého sepětí nejen se Starým Brnem, ale i s městem; proti tomu pak stojí několik ojedinělých odkazů k městskému špitálu. Je možné se domnívat, že do městského špitálu směřovala i většina z darů, u nichž bylo uvedeno jen „do špitálu“ či „chudým lidem“. Tyto pojmy – „špitál“ a „chudí lidé“ – však nelze v brněnských testamentech bezvýhradně chápat jako synonyma, tj. že chudí lidé jsou přímo obyvatelé špitálu nebo jinak s ním svázání (špitál mohl zajišťovat stravu nejen pro špitálníky). Organizace chudinské péče nikde nebyla vázána pouze na instituce k tomu určené, až do 16. století hraje velkou roli individuální dobročinnost a můžeme předpokládat, že za některé z odkazů byla jednorázově ošacena či nasycena část městské chudiny. O širším sémantickém poli pojmu „chudý“ pak vypovídají další odkazy. *Chudí* jsou školáci v kostelních školách i kaplani u sv. Jakuba, panna Margareta odkazuje postel *chudému* kazateli apod.⁵⁸

Narazíme-li v některém z posledních pořízení na odkaz k minoritskému klášteru sv. Jana, můžeme si být takřka jisti, že vzápětí bude následovat odkaz i k dominikánům u sv. Michala. Téměř shodný počet darů k oběma klášterům výrazněji narůstá až od šedesátých let a je rovnoměrně rozložen v celém období; aféra dominikánského provinciála s jeptiškou podřízeného kláštera⁵⁹ zřejmě v myslích brněnských měšťanů rychle zapadla a na jejich vztahu ke klášteru nezanechala vážnější stopy. Takřka čtyři desítky odkazů herburkám u Panny Marie lze chápat jako rezidua někdejšího výjimečného postavení této měšťanské fundace, jež v polovině 14. století pobírala největší počet rent v Brně;⁶⁰ klášter augustiniánů u sv. Tomáše se i jako markraběcí pohřebiště záhy dostává do úzkých svazků s městem, ovšem při množství církevních institucí uvnitř měst-

56 Srv. Klassen, J.: *Gifts for the Soul*, s.80–81. Obecně ke špitálům srv. Probst, Ch.: *Das Hospitalwesen im hohen und späten Mittelalter und die geistliche und Gesellschaftliche Stellung des Kranken*. In: *Medizin im mittelalterlichen Abendland*. Hrsg. von G. Baeder, G. Keil. Darmstadt 1982, s. 260–274; Mollat, M.: *Les pauvres au Moyen Age*. Études sociale. Paris 1978, kap.VIII; Roučka, B.: *Špitály, jejich majetek, správa a postavení v daňovém systému českého feudalismu*. Právněhistorické studie 12, 1966, s. 41–90.

57 K němu srv. Vodíčka, J.: *Počátky špitálu sv. Ducha na Starém Brně (období předjohanitské 1238–1243)*. ČMM 78, 1959, s.161–204; Jan, L.: *Účet starobrněnského špitálu z roku 1367*. Forum Brunense 1993, s. 9–20.

58 K pojmu městská chudina srv. Graus, F.: *Městská chudina v době předhusitské*. Praha 1949, passim; dále např. Isenmann, E.: *Die deutsche Stadt im Spätmittelalter 1250–1500*. Stuttgart 1988, s. 260–264.

59 Srv. Dřímál, J. – Pešá, V. (red): *Dějiny Brna I*, s. 99.

60 Mezník, J.: *Vývoj ceny rent a rentového vlastnictví v Brně ve 14. a 15. století*. SPFFBU C7, 1960, s. 207, 212.

ských hradeb i v bezprostředním okolí nemá možnost přitáhnout k sobě větší pozornost měšťanů.

Upozorňuji ještě na skutečnost, jež z tabulky 2 dostatečně zřetelně nevyplývá. Kostely sv. Jakuba, sv. Petra i kláštery dominikánů, minoritů a augustiniánů mají vysoký poměr počtu odkazů k počtu testamentů, v nichž se odkazy k nim objevují. Znamená to, že testátoři se tu obvykle nespokojili s jen jedním odkazem, což ale nevedlo, a to nutno zdůraznit, k rozdělení odkazované částky peněz do více položek. Oproti tomu klášter františkánů observantů a další instituce jsou v testamentech nejčastěji zmíněny pouze jednou a tím je pozornost testátora vyčerpána.

Téma měšťanských testamentů nelze odbýt jednou studií, zvláště máme-li k dispozici tak bohatý soubor jako v Brně od poloviny 15. století. Vybavení domácností, měšťanské poklady, srovnání údajů v testamentech s údaji berních pramenů, podrobnější propracování otázky vztahu města a církve a řada dalších témat se nabízí ke zpracování. Bez důkladného probádání tohoto okruhu pramenů zůstanou naše znalosti dějin měst v 15. století kusé.

Příloha I

Odkazy na stavbu kostelů⁶¹

Brno

kapitulní kostel sv. Petra: 1448, 1455, 1458, 1461, 1463–1465, 1468, 1472, 1474–1475, 1478–1482, 1485–1486, 1488–1490, 1492–1497, 1504, 1517, 1520, 1522.

kostel sv. Jakuba: 1461–1465, 1467–1472, 1474–1482, 1484–1490, 1492–1493, 1495–1497, 1501, 1503–1504, 1516–1517, 1527, 1529

klášter dominikánů: 1461, 1469, 1478–1479, 1482, 1485, 1488, 1490, 1493, 1495–1497, 1503–1504

klášter minoritů: 1465, 1468, 1472, 1474–1476, 1478–1485, 1488, 1493, 1495, 1501, 1503–1504, 1516–1517

klášter augustiniánek u Panny Marie: 1465, 1475, 1481–1483, 1485, 1488, 1490, 1493, 1495–1496, 1503–1504

kaple sv. Mikuláše: 1469, 1493, 1495

kostel sv. Marie Magdalény: 1493, 1495–1496

klášter augustiánů eremitů: 1446, 1474–1475, 1482, 1493, 1495

klášter františkánů observantů: 1452, 1455, 1461, 1463–1465, 1468–1470, 1474–1476, 1478–1483, 1495, 1497, 1517, 1522

špitál sv. Jana (komenda johanitů) na Starém Brně: 1470, 1472, 1474–1476, 1488, 1493, 1496

klášter dominikánek u sv. Anny na Starém Brně: 1478, 1481–1482, 1488, 1493, 1496

kostel Všech svatých na Starém Brně: 1493

kostel sv. Václava na Starém Brně: 1504

⁶¹ Není-li zasvěcení kostela doloženo přímo ve zkoumaných pramenech, uvádím jej v závorce. Vynechávám odkazy na stavbu kláštera v Egenburgu (1470) a špitálu v Norimberku (1490)

Bukovinka, kostel (P. Marie): 1484
Hnánice, kaple sv. Wolfganga: 1482
Hustopeče, špitál: 1495
Křtiny, kostel (P. Marie): 1484
Kurdějov, kostel (sv. Jana Křtitele): 1482
Malhostovice, kostel (sv. Vavřince): 1493
Pustiměř, blíže neuvedeno: 1475
Starovice, kostel: 1482
Šlapanice, kostel (Nanebevzetí P. Marie): 1488
Topolany, kostel (sv. Michala): 1447
Tišnov, kostel (pravděpodobně farní sv. Václava): 1466
Vranov, blíže neuvedeno: 1484
Želešice, kostel (Neposkvrněného početí P. Marie): 1485
Židlochovice, kostel (Povýšení sv. Kříže): 1452

Příloha II

Výběr z odkazů na stavby a vybavení kostelů a klášterů⁶²

Bernardus Herl, 1446

„*Item prefatus Bernhardus Herl testatus est 20 flor. pro ymagine supra altari ad sanctum Jacobum fundacionis suorum predecessorum*“, (rkp. 48, f. 356v).

Schwarzw Wenclav, 1448

„*Item ad sanctum Petrum in monte idem Swarczwenczlaw testatus est vaginam argenteam ad edificium*“, (rkp. 48, f. 363v).

Nicolas Reichsmid, 1469

„*Item ich schaf mer gen Ewanczicz⁶³ zu unser frauen all mein Silber, das ist czwey kof den grossen und den kleinen zu ein Monstranczen got zu lobe und zu Ere*“, (rkp. 48, f. 394v).

Vdova Margareta, 1470

„*Am ersten das sie geschafft und bescheiden hab zu Sandt Jacob pfarkirchen zu einem Glas 60 gulden in golt, die den pauhern der bemelten pfar bereit verreich sind*“, (rkp. 48, f. 397v).

Vdova Anna, 1470

„*Item cinglum (sic) argenteum antiquum legavit fratribus monasterii Sancti Michaelis pro perpetuo anniversario. Ibidem pagendo s. sepulturam elegit*“, (rkp. 48, f. 399v).

Vdova Kateřina, 1470

⁶² Záznamy vydány podle běžných edičních zásad, viz Š e b á n e k , J.: *Základy pomocných věd historických I. Paleografie*. Praha 1975, s. 65–69. Velká a malá písmena ponechávám podle originálu, pouze u vlastních jmen opravuji na velká, zkratky s výjimkou označení peněžních jednotek rozepisují, kopy grošů označují „ß“. Za laskavé přehlédnutí edice děkuji Mgr. Karlu Marázovi.

⁶³ Ivančice.

„Item sie hat geschafft drei kopfel und ain schal und ain silberein vergolte gurtl, das man dorauf ain kelich und zwu ampullen vergolte machen schol und zu sandt Bernhardin geben“, (rkp. 48, f. 401r).

Johannes Polon, 1470 (?)

„Item am ersten schaf ich ze sandt Bernhartin 30 β zu der ab seyten ze ainem gewelbe“, (rkp. 48, f. 401v).

Martin Czwik, 1472

„...a na zvon k svatému Mikulášovi v Deblíně 10 zlatých“, (rkp. 48, f. 405v).

Nicolaus Hanco, 1472

„Item er schaft ein silbrein schal von 21,5 loth zu steuer einer monstranczen zu sand Hans.“ Po smrti jeho syna a prodeji domu „schol das gelt anlegen an ein tafel der heiligen drynaltikeit zu sand Jacub auf den hoen altar“, (rkp. 48, f. 422r-v).

Anna, vdova Vaňka z Pohořelic, 1475

„Item 5 flor. ad tabulam pingendi sancti Leonardi in ecclesia sancti Jacobi (...) Item 5 flor. ad tumbam sancti Jacobi pro gratia (...) Item 3 sylbreyne pecher zu einem kelich zu sand Jakub“, (rkp. 48, f. 415v)

Petr Vlman, 1476

„Item zu sand Petr schaf ich zu der argl 5 marc. (...) Item ein kelich von 20 lothen zu sand Petr, daz der schol pey der kirchen peleiben. Item zu sand Anna auch ein kelich von 20 loten, der schol auch bey der kirchen beleiben“, (rkp. 48, f. 418r).

Barbara Matěje malíře, 1476

„Ein kelich mit sand Larenczen pild in das Closter zu sand Michel“, (rkp. 48, f. 419r).

Wenczlaw Schenderl, 1479

„Item mer schaf ich demselben hern Mathes⁶⁴ zu seinem altare 10 hungerisch gulden zu einer tafel“, (rkp. 48, f. 433r-v).

Heilig Jacub, 1480

„Item so schaf ich zu dem ersten zu sand Jacub 10 gulden zu einem gemal“, (rkp. 48, f. 434r).

Barbara Eberlin, 1481

„Item ich schaf zwo sylberein gürtel, die meins liben vaters und meiner muter gewesen sein, und ein perleins kranczelein gen sand Michel zu der tael, ist daz sy auf den alter gesezt wirt und daz das ein furgangk gewynnen wirt, wer aber das nicht, so schol man das zu kelichen geben und zu anderer notdurft zu der kirchen zu sand Michel.“ (rkp. 48, 438v).

Gunegunda Langthomanin, 1482

„Item zum pau zu sand Wolfgangk nahent bey Znoim⁶⁵ hat sy geschafft 5 fl. (...) Item gen Gurda⁶⁶ hat sy geschafft 5 fl. zum pau. Item zu unserer lieben frauen

⁶⁴ Kaplan v kostele svatého Jakuba v Brně, bratranec testátora.

⁶⁵ Pravděpodobně kostel sv. Wolfganga v Hnánicích, kde od 80. let 15. století probíhala přestavba starého kostela, srv. S a m e k , B.: *Umělecké památky 1*, s.485–488.

gen Starwicz hat sy geschafft 5 gulden zum pau (...) Item auf sand Petersperig zu der tafel auf den vadern alter 10 fl.“, (rkp. 48, f. 445r).

Stanislaus Hanco, 1483

„Item ich schaf zu dem ersten zu sand Bernardin 40 gulden zu dem gepey, das man das refectorium darmit aufpauen sol und den kreuczgang“, (rkp. 48, f. 457r).

vdova Margareta Rathsamynna, 1484

„Item von ersten schaf ich fünfzig ungerisch gulden zu sand Jakub zu einer tafel zu dem hohen altare“, (rkp. 48, f. 458v).

Anna, vdova Matěje řezníka, 1485

„Item dreissig gulden zu der Tafel auch zu Sand Peter“, (rkp. 48, f. 462r).

Hanuschku kellerman, 1486

„Item zu der orgl bey sand Jacub 10 gulden“, (rkp. 48, f. 463r).

Andre Thebinger, 1489

„Item ich schaf zu sand Petr auf den Thüm 30 gulden zum gepau“, (rkp. 48, f. 468v).

Philip Opatřil, 1490

„Item zu einem gemal, das man malen schol das leben sand Katherine in der kirchen zu Gurde⁶⁶, fünf gulden. (...) Item Ain Behmischen viatik schaf ich der pemischen Rubrik das man den vorwechsel ader vorkauf dasselb gelt sol man geben zu einem messpuch“, (rkp. 48, f. 470v-471r).

Valentin Leuchtenczan, 1493

„Item zu sand Petr auf den thün schaf ich hundert gulden zu dem gepeu. (...) ... und 2 gulden schaf ich in den pharrhof zu der Infirmaria der kranken priester und 2 gulden zu sand Jocab zu dem neuen Gradual⁶⁷“, (rkp. 48, f. 478r).

Marta, vdova Wolfganga salczera z Vídně, 1495

„Item ich schaf zu sand Jocab zu Brünn hundert flor. zu der Tafel auf dem hohen Altare“, (rkp. 48, f. 487r).

Petr Czmethan, 1495

„Item mer schaf ich 10 fl. zu sand Jocab zu sand Maria Magdalena altare zu einem mesgewant und zu einem puch und dorumb man auch allenthalben nach gewonhait meiner sele gedenken sol“, (rkp. 48, f. 489v).

Petr nožíř, 1495

„Item dveři železné veliké poručím k svatému Janu k zakrystii bratrom S. Františka“, (rkp. 48, f. 494r).

66 Kurdějov.

67 Popis graduálu, o který se pravděpodobně jedná, podal D o s t á l, E.: *Illuminované rukopisy svatojakubské knihovny v Brně*. ČMM 50, 1926, s.278–283.

LA DEMANDE DE L'ÉGLISE D' APRÈS LES TESTAMENTS DES CITOYENS À LA VILLE DE BRNO DANS LES ANNÉES 1410–1530

Dès 1243 (publication du prétendu privilège de bourgeoisie) la bourgeoisie de la ville de Brno avait la possibilité et le droit de disposer librement de leurs biens. En 1331 le roi de Bohême et de Moravie Jean du Luxembourg a décrété la permission de ne léguer que de l'argent comptant. En 1498 les bourgeois ont reçu la permission du roi Vladislav Jagellonský de léguer des biens immobiliers et aussi le mobilier à n'importe qui excepté l'Église. A Brno, il y a 251 testaments de la bourgeoisie conservés des années 1410–1530, parmi lesquels 75% contiennent les demandes de l'Église. Les objets de valeur, le drap, les valeurs en nature et même les biens immobiliers constituaient 15% de toutes les demandes de l'Église, malgré l'interdiction du roi. Ces demandes étaient destinées surtout aux buts suivants: 1. constructions d'églises et de monastères, 2. décoration intérieure et choses d'usage du service divin, 3. produits d'usage courant. La majorité des demandes de l'Église se sont dirigés vers la paroisse Saint-Jacques, vers le monastère des franciscains observants (fondé en 1451), vers l'église capitulaire Saint-Pierre, vers les hôpitaux et vers les nécessiteux. Ce ne sont que 12% parmi toutes les demandes de l'Église, qui constituent les testaments aux messes des morts (anniversarium).